

H. Nellen

Bij de presentatie van de elektronische uitgave van Grotius' *Briefwisseling*

Vandaag is het een bijzondere dag voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in de studie van het leven en werk van de Nederlandse humanist Hugo de Groot. Van 1928 tot 2001 liep de papieren uitgave van zijn *Briefwisseling*. Er verschenen zeventien delen met in totaal 7725 brieven en bijlagen, die in ieder deel door een viertal indexen toegankelijk werden gemaakt. Het kostte veel moeite al deze bronnen bijeen te brengen, want het corpus van Grotius' brieven was in de loop der tijd verspreid geraakt. Dit is een logisch gevolg van het feit dat iedere correspondent zijn brieven in alle richtingen verstuurt en vaak ook de binnenkomende post slordig beheert. Als hij zijn post wèl zorgvuldig bewaart, zorgt zijn nageslacht er voor dat het desintegratieproces onstuitbaar verder gaat. De latere bewerker zal veelal met vergeefse moeite de correspondentie moeten reconstrueren, zeker als hij zich een integrale uitgave tot doel heeft gesteld.

In het geval van Grotius moest het materiaal voor de papieren editie bijeengebracht worden uit 96 archiefinstellingen, verspreid over heel de Westerse wereld. Over de problemen van zo'n papieren uitgave wil ik niet lang uitweiden. Ik laat het slechts bij een voorbeeld. Het kwam wel eens voor dat tijdens de bewerking van een deel opeens een nieuwe brief opdook die dan verplichtte tot een handmatige hernummering van alle brieven om het interne referentiesysteem intact te houden. Soms gebeurde dat echt op de valreep, vlak voor de publicatie, zodat een toevlucht moest worden genomen tot een combinatie van nummer en letter. Bij het voortgaan van de uitgave werd de kans natuurlijk steeds groter dat een nieuwe brief stamde uit de periode van een al uitgegeven deel. Dergelijke brieven werden opzij gelegd. De oogst was voldoende om een kloek supplementdeel te vullen. Sinds 2001 zijn er al weer vier nieuwe brieven teruggevonden en het heeft er alle schijn van dat deze vier niet de laatste zullen zijn, gelet op het feit dat er steeds meer archiefinventarissen digitaal worden gepubliceerd.

De elektronische uitgave die wij nu met enige trots presenteren heeft nog een voorlopig karakter, maar ik wil alvast drie grote voordelen aangeven omdat zij zo'n grote vooruitgang betekenen tegenover de papieren editie. Allereerst is het nu mogelijk op woord en woordcombinatie te zoeken. Iedereen kampt wel eens met de irritatie ergens in een brief iets gelezen te hebben wat aanvankelijk niet belangrijk leek, maar naderhand toch betekenis kreeg omdat tijdens ieder onderzoek het perspectief nu eenmaal verschuift. De *Briefwisseling* leent zich voor dergelijke zoekacties en dat is een groot voordeel. Behalve de vergeten brief kan een zoekactie nog meer informatie opleveren die het mogelijk maakt de eerste brief in een breder kader te plaatsen.

Momenteel reiken de zoekmethoden voor Grotius' briefwisseling al verder dan de procedures die Google biedt. Zo is het mogelijk om op correspondent te zoeken en de brieven van één enkel jaar bijeen te zetten. Op dit punt is het nodig verder te gaan. Daarom wordt er door het Huygens Instituut samen met het Utrechtse Descartes Centre gewerkt aan nieuwe methoden om de overstelpende hoeveelheid materiaal via analytische instrumenten te benaderen.

Daarbij kan gedacht worden aan zoekwoorden die gekoppeld zijn aan een thesaurus. Zo kan in de semantische sfeer van het zoekwoord door heel de correspondentie gezocht worden naar passages die aan het zoekwoord verwant zijn.

De problemen die hier liggen zijn groot, alleen al vanwege het feit dat de brieven in verschillende voertalen gesteld zijn. Naar schatting is 40% van de brieven in het Latijn, een bijna even groot percentage in het Nederlands, waarna Frans en Duits volgen. Aanvankelijk was er het plan de brieven handmatig naar wetenschapsgebied te 'taggen', dus van labels te voorzien, bijvoorbeeld naar het onderscheid in de categorieën die Gottfried Wilhelm Leibniz voor zijn bibliotheekindeling hanteerde. Maar naar mijn mening is dit plan niet uitvoerbaar. Behalve het feit dat er dan een subjectief element in de categorisatie wordt ingevoerd, zouden de inhoudelijke bestudering en indeling van de brieven teveel tijd kosten. We zullen dus van de kunstmatige intelligentie van de computer moeten profiteren.

Op de tweede plaats wordt het nu veel gemakkelijker zicht te krijgen op de zogenaamde metadata van de correspondentie. Met metadata doel ik op gegevens over de externe organisatie van het briefverkeer, zoals de identiteit van verzender en ontvanger, de *datum* van verzending en ontvangst, en daarmee de duur van het transport, de *plaats* van verzending en ontvangst, de voertaal, en ten slotte de lengte, die uiteenloopt van kattedelletje tot omvangrijk en doorwrocht exposé. Met deze elektronische metadata is het nu vrij eenvoudig en minder tijdrovend om de correspondentie in numeriek opzicht te reconstrueren.

Zo valt dan preciezer na te gaan hoe communicatieprocessen in de Republiek der Letteren verliepen: de spreiding van het netwerk in geografisch, sociaal en confessioneel opzicht, de frequentie van het contact, de invloed van biografische omstandigheden, verschuivingen in het belang van epistolaire relaties, al deze kenmerken en ontwikkelingen kunnen becijferd en ook nog eens via kaarten en grafieken aanschouwelijk gemaakt worden. Een visionair toekomstideaal ligt natuurlijk in de koppeling van Grotius' correspondentienetwerk aan andere briefverzamelingen, bijvoorbeeld die van Constantijn Huygens, Caspar Barlaeus en René Descartes.

Op de derde plaats heeft de elektronische vorm als belangrijk voordeel dat de editie als een 'work in progress' kan worden beschouwd. Omdat er al heel veel literatuur bestaat waarin naar de papieren editie van Grotius verwezen wordt, is het belangrijk dat die in de elektronische editie precies teruggevonden kan worden, zodat literatuurverwijzingen kunnen worden gecontroleerd. Maar een editie is nooit zonder fouten, inconsequenties en lacunes, en dat geldt *a fortiori* voor een langlopende editie als die van Grotius' *Briefwisseling*. Daarom is het zaak aan het huidige elektronische bestand een mogelijkheid voor verbetering en aanvulling toe te voegen. Op die manier kunnen druk- of leesfouten worden gecorrigeerd en nieuwe brieven worden toegevoegd. Het zou ook zinvol zijn aan het bestand facsimile's van de handschriften te koppelen, want vaak zal de onderzoeker geneigd zijn te denken: staat dat er nou echt? Een directe controlemogelijkheid biedt dan gelegenheid twijfels weg te nemen. Een ander

belangrijk punt is de annotatie die in tegenstelling tot de eigenlijke tekst snel veroudert. De elektronische editie moet de mogelijkheid bieden voor de bewerkers, maar ook voor onderzoekers in het veld commentaar te verbeteren of toe te voegen.

Zo wordt de editie een platform voor samenwerking en interactiviteit. De gebruiker profiteert en de bewerker krijgt respons die zijn verder onderzoek stimuleert en aanstuurt. Voorwaarde voor een goede wisselwerking is wel dat het onderscheid met de papieren editie blijft bestaan en dat opeenvolgende lagen van bewerking onderscheiden kunnen worden. Bovendien vereist dit 'work in progress' constant beheer door een centrale redactie. Deze derde functie van de elektronische editie is echter nog toekomstmuziek. De afdeling e-research van het Huygens Instituut heeft al bergen werk verzet en er ligt nog veel méér werk in het verschiet. Maar we zijn al een flink eind op weg, zoals hopelijk zal blijken uit de demonstratie die mijn collega Peter Boot nu zal geven.